

УДК: 329.17 (477) : 81'272

Долганов П. С.

к. і. н., доцент кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету

МЕМОРІАЛЬНІ ТАБЛИЦІ У СТРУКТУРІ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ РІВНОГО

Статтю присвячено аналізу меморіального простору Рівного, який включає системи меморіальних таблиць, пам'ятників та меморіальних комплексів. Визначено наявні у меморіальному тексті Рівного об'єкти-репрезентанти конкурентних візій минулого, які мають радянський, єврейський, польський та чеський характери. Наявність репрезентації у меморіальному тексті міста історії етнічних меншин трактується потенційно можливим шляхом забезпечення символічного виразу міжетнічної комунікації, необхідної для виховання достатнього рівня етнічної толерантності. У статті, також, визначено місця символічних дисонансів, в яких семантичне значення розміщених поряд об'єктів має взаємовиключний характер, що створює значну какофонію.

Ключові слова: ідеологічна деколонізація пам'яті, внутрішня деколонізація пам'яті, символічний простір міста, меморативна політика, меморіальні таблиці, коеморативні практики.

Формування символічного простору міст є новим напрямом в українській науці. Воно вивчається в рамках соціологічних (урбаністика) та політичних (у контексті меморативної політики) наукових студій. Ця царина досліджень може бути віднесена як до сфери етнополітології, так і етносоціології. Станом на сьогодні маємо лише поодинокі публікації у згаданій царині, що свідчить про недостатній фокус уваги науковців до цієї досить актуальної проблематики. Серед урбаністичних студій у цьому напрямку констатуємо що чи не найбільша увага вітчизняних і зарубіжних науковців сфокусована на вивченні символічного простору Львова. Дослідження останнього

знайшло свій вираз у діяльності львівської філії віденського Центру міської історії, який щорічно пропонує вченим низку грантових програм, чимало з яких присвячено вивченню особливостей конструювання символічного простору Львова та інших українських міст. Проблематиці символічного управління містом Львів присвячена низка статей вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Середи, Г. Оссолінського-Ліебе, Т. С. Амара [1, 2]. Варто відзначити і наявність доволі цікавого аналітичного дослідження нинішнього стану символічного простору м. Донецьк у статті Н. Обухової [6]. Цінні концептуальні зауваги щодо розвитку меморіального простору України у цілому постульовані у статті І. Симоненка [11]. Короткий методологічний аналіз особливостей вивчення символічного простору міст вміщений у статті В. Наконечного [4].

Мета статті: охарактеризувати місце системи меморіальних таблиць у структурі символічного простору Рівного. Означена мета обумовлює такі завдання: здійснити контент-аналіз системи меморіальних таблиць за визначеними критеріями; з'ясувати їх змістове навантаження та визначити основні візії минулого, репрезентовані меморіальними маркерами простору; встановити ступінь ідеологічної та внутрішньої деколонізації меморіального тексту міста.

Масивний блок символічного простору Рівного репрезентують його меморіальні таблиці. Якщо останні потрапляють у фокус уваги перехожих, вони мають більш інформативний характер, оскільки орієнтовані на змістовніший діалог з усіма зацікавленими, надаючи їм коротку інформацію щодо того на честь кого чи чого вони встановлені. Їхня тематична палітра є тим більше цікавою, що донедавна символічне маркування простору у цій сфері не регламентувалося міською владою і носило стихійний характер, а, отже, відображало всі можливі ініціативи громади Рівного. Лише у 2012 р., у зв'язку з символічним захаращенням міста низкою меморіальних знаків, що не мають важливого значення, міськвиконком прийняв «Положення про порядок встановлення пам'ятних знаків, меморіальних, анотаційних дощок на території міста Рівного» [8]. Тому тільки з 2012 р. міськвиконком зобов'язав усіх бажаючих встановити меморіальну дошку отримувати спеціальний дозвіл. До цього рішення ми мали справу з повною свободою волі громади Рівного.

Згрупуємо наявні в Рівному меморіальні дошки у кілька матричних класифікаторів, що дасть можливість глибше проаналізувати варіативність їхнього семантичного значення. Здійснюючи аналіз, ми опиралися на дані, вміщені у тематичному довіднику рівненського краєзнавця І. Пащука [7].

Таблиця 1. Класифікація меморіальних дощок Рівного за критерієм меморативної політики

Пов'язані з історією міста			Позбавлені зв'язку з історією міста	
Радянського характеру	Національного характеру	Символізують поліетнічне минуле міста	Національного характеру	Соціального характеру
19	30	3	7	2
52			9	
61				

Таблиця 2. Класифікація меморіальних дощок радянського семантичного звучання

Мілітарного характеру (присвячені воєначальникам, солдатам та іншим учасникам воєнних дій)	Робітничим страйкам	Космонавтам
17	1	1
19		

Таблиця 3. Класифікація меморіальних дощок національного характеру

Мілітарного характеру (присвячені воєначальникам, солдатам та іншим учасникам воєнних дій)	Присвячені діячам культури, науки, мистецтва, освіти, медицини	Присвячені політичним та державним діячам, громадським активістам
8	23	6
37		

Отримані результати, відображені у таблиці №1, засвідчують знакову особливість у контексті кількісного співвідношення знакових репрезентантів регіонального і загальнодержавного значення. На рівні системи меморіальних таблиць ми спостерігаємо значну регі-

ональну доміную: більшість з них присвячені історичним діячам та подіям, що пов'язані з історією Рівного (див. табл. 1). Такий стан речей, припускаємо, можна пояснити стихійним характером формування цієї сфери символічного простору Рівного, який довгий час залишався без цілеспрямованої опіки муніципальних органів влади. Тому цілком природно, що відсутність формально-юридичної інституціоналізації поведінки суб'єктів конструювання меморіальної архітектури міста обумовила фокусування ними головної уваги майже виключно на значущих для нього постатях і подіях. Але фіксація останніх у меморіальних таблицях не складає особливої системи, яка є конкуруючою домінуючою національній візії минулого, оскільки лише доповнює її репрезентантами регіонального значення (30 із 52 меморіальних таблиць регіонального значення мають національну спрямованість).

Аналіз ідеологічного змісту меморіальних таблиць засвідчує двократну чисельну перевагу тих із них, що мають національний характер над репрезентантами радянської візії минулого (37 проти 19). Це дає підстави висновувати про наявність на рівні меморіальних таблиць домінуючої системи репрезентантів національного мета-нарративу на фоні якої радянська функціонує як конкуруюча альтернативна версія минулого. Символічна просторова візуалізація такої конкуренції має місце в самому серці міста неподалік від Театральної площі: на будинку поблизу театру (по вулиці Соборній) розміщено меморіальну дошку, присвячену пам'яті страчених НКВС бійців УПА, а через кілька десятків метрів по діагоналі на іншому боці вулиці розміщена схожа меморіальна дошка радянських часів, присвячена пам'яті радянських партизанів, страчених нацистським окупаційним режимом. Вже відверто конкуруючу радянській версію про події Другої світової війни на території Рівного демонструє історія з меморіальною дошкою, розміщеною на місці розташування будівлі НКВС (вулиця Соборна, 16). Її радянська попередниця постулювала таке: «Місце страти німецькими фашистами радянських громадян». Але процеси ідеологічної деколонізації символічного простору міста призвели до заміни цієї таблиці на іншу з надписом «Тут за стінами Рівненської в'язниці у 40–50-х рр. більшовицьким та нацистським режимами було ув'язнено та замордовано тисячі українських патріотів». Відверто цинічна політика муніципальної влади призвела до того, що сьогодні ця дошка розміщена на

будівлі багатофункціонального розважального закладу, побудованого на місці колишнього НКВС [5]. Какофонія такої символічної композиції вражає.

Загалом національну систему символів на рівні меморіальних таблиць присвячено переважно діячам культури, науки та освіти (23 із 37), тоді як радянська позначена абсолютним домінуванням міліарної компоненти (17 із 19 таблиць присвячені воєначальникам, солдатам та іншим учасникам воєнних дій).

Мабуть найбільшим колоритом серед радянських меморіальних таблиць вирізняється встановлена на залізничному вокзалі у 1977 р. дошка, присвячена робітничому страйку у Рівному 1905 р. (під час подій Першої російської революції). У цьому випадку меморіальна дошка є функціональною в контексті просторово-історичного континууму, чого не можна висновувати про розміщення більшості інших. Переважаюча їх кількість залишається частиною символічного простору міста ще з радянських часів. Серед нових меморіальних дощок, встановлених у період незалежності, варто відзначити ту, яка увіковічнює пам'ять про генерал-майора Л. Червонія (керівника армії, що брала участь у визволенні Рівного від нацистського окупаційного режиму). Специфіка її розміщення (дошку встановлено на будівлі Рівненського інституту слов'янознавства) та щорічна комеморативна артикуляція у День Перемоги 9 травня дають підстави стверджувати, що керівництво вишу, який занепадає намагається використовувати меморативну політику в рекламних цілях напередодні вступної кампанії. Подібну тактику використовує і Рівненський кооперативний економіко-гуманітарний коледж, який шляхом розміщення меморіальної дошки здійснив прижиттєву глорифікацію постаті першого президента незалежної України Л. Кравчука, що свого часу навчався в його стінах.

Меморіальні таблиці досить часто мають пояснювальну функцію, інформуючи перехожих щодо того, ким був той чи інший видатний діяч, на честь якого названо вулицю. Це стосується меморіальних дощок на честь Т. Шевченка, В. Чорновола, М. Носаля, В. Кіквідзе, С. Бандери, Р. Шухевича, І. Павлюченка, С. Петлюри, Т. Бульби-Боровця тощо.

За роки незалежності у місті стала чітко простежуватися тенденція і до посмертного увіковічення імен національних політиків регіонального значення. Зокрема, посмертно меморіальні таблиці було

встановлено В. Червонію (відомий рівненський політик-націоналіст) та О. Петриковій (місцева активістка Народного руху України).

Серед меморіальних таблиць національної спрямованості досить контроверсійним характером позначена дошка на честь газети «Волинь». Це один із тих випадків символізації історії міста, який поєднує в собі багатолику сутність націоналізму: з одного боку, означена газета виконувала функцію національно-патріотичного виховання населення, а з іншого – була інструментом антисемітської пропаганди в руках німецьких окупаційних органів влади [3]. Розміщена на Театральній площі меморіальна таблиця у поєднанні з відсутністю будь-яких інших вербальних маркерів про Голокост на вулицях Рівного (за поодинокими винятками, як то меморіал в урочищі Сосонки) засвідчує його амнезію на трагедію єврейської громади міста в умовах Другої світової війни.

Варто відзначити, що серед усіх меморіальних таблиць лише три присвячено етнічним меншинам, які мешкали в Рівному. Це стосується таких меморіальних дощок як «Євангельсько-Лютеранська Церква» (німці), «Пам'яті 1864 в'язнів, серед них багатьох поляків, розстріляних гестапо у Рівному» і «Пам'яті офіцерів Війська Польського, духовенства, поліцейських та решті в'язнів з Волині, закатованих НКВД весною 1940 р. у Катині, Медному, Харкові». Першу з них розміщено на будівлі, яка свого часу належала Євангельсько-Лютеранській Церкві, а дві наступні – на подвір'ї римо-католицького храму де сформовано Меморіальний комплекс подіям волинської історії (такий собі острівець польської історії у м. Рівне) [7]. На фоні домінування радянських і національних артикуляторів минулого означені його репрезентанти виглядають поодинокими маркерами, що протистоять історичній амнезії міста на полікультурність, таким собі несвідомим сновидінням, що намагається порушити довершену есенціалістську конструкцію символічного виразу національної свідомості. Тому можемо висновувати про те, що стихійний характер формування меморативного тексту міста на рівні меморіальних таблиць не призвів до правдивішого відображення його поліетнічного характеру у минулому. Моноетнічність Рівного за реалій сьогодення і швидкість процесів «забування» в процесі реалізації радянського та націотворчого проектів справили значний вплив на колективну пам'ять його мешканців, які сьогодні

не демонструють рефлексивної взаємодії із символічним простором, шляхом внесення поліетнічної складової до монотонної системи репрезентантів минулого (навіть згадані раніше поодинокі меморіальні дошки було встановлено зусиллями дипломатичних представництв Німеччини та Польщі, а не міської громади). На користь цієї думки свідчить той факт, що міська громада до сьогодні не спромоглася позначити хоча б якимись вербальними маркерами поодинокі старовинні будівлі Рівного, які пов'язані з його іноетнічним минулим. Це, зокрема, чи не найбільше стосується колишньої синагоги, розміщеної у центральній частині міста на розі вулиць Шкільної та Замкової. Побудоване наприкінці XIX ст., сьогодні це ідеальне приміщення для музею єврейської культури Рівного у функціональному контексті виконує роль спортивної зали. Найцікавішим є те, що міська громада не спромоглася хоча б якось вербально означити цю будівлю у вигляді меморіальної таблиці і вона залишається однією з багатьох безмовних пам'яток минулого.

Чи не єдиний маркер польського минулого міста на рівні меморіальних таблиць, що є місцевою ініціативою, розміщено на будинку нинішнього Палацу Культури у Парку ім. Шевченка. Однак його вербальний вираз вражає своєю інтолерантністю і, навіть, ворожістю до польської історії Рівного. Напис на цій меморіальній дошці постулює так: «У цьому будинку 22–26 травня 1939 р. відбулася розправа польського окупаційного режиму відома як «Процес 22-х» над кращими синами й дочками українського народу. Це діячі ОУН». Таке таврування польського минулого міста як нетривкого окупаційного періоду є свідомим викривленням історії в кращих традиціях національної самовіктимізації. Отже, навіть епізодичні згадування поліетнічного характеру Рівного ангажуються домінуючою парадигмою національної історії, що схильна розглядати його як нетривкий і шкідливий для нації період.

Поодиноким проявом внутрішньої деколонізації символічного простору міста на рівні меморіальних таблиць є дошка соціально-релігійного контексту «Пам'яті ненародженим дітям», спрямована проти абортів, яку встановлено на підвір'ї римо-католицького храму. Вона колоритно вирізняється серед усіх інших своїм оригінальним художнім виконанням, яке створює їй особливий символізм: на барельєфі

Мати Божа тримає тіло мертвого малюка, дещо нижче розміщено імітований образ урни без землі. Ця разюча композиція супроводжується не менш приголомшливим надписом: «вони не мають могили».

Соціальну функцію також могли б виконувати більшість меморіальних таблиць, встановлених на честь загиблих в Афганістані воїнів-інтернаціоналістів. Однак можливість символічної антивоєнної маніфестації шляхом констатації безглузкого характеру афганської військової кампанії втрачається через зміст тексту цих вербальних маркерів міста, які, інформуючи про посмертні радянські військові нагороди героїв, тим самим перетворюються у політизовані артикулятори мілітарної потуги СРСР. Це, зокрема, стосується меморіальних таблиць на честь С. Баженова (надпис гласить: загинув у Афганістані, нагороджений орденом „Червона Зірка” посмертно), М. Веремчука (загинув у Афганістані, нагороджений орденом „Леніна” посмертно), О. Завранчука (загинув у Афганістані, нагороджений орденом „Червона Зірка” посмертно) [7]. Таке однотипне вербальне наповнення цих меморіальних таблиць свідчить про відображення в них радянської методології героїзації минулого.

Підсумовуючи аналіз системи меморіальних таблиць, висновуємо про значну схожість парадигми її конструювання із символічним простором на рівні адресних урбанонімів: переважаюча домінанта національних та радянських знакових репрезентантів минулого, поодинокий характер фіксації його поліетнічної складової. Ця складова додає топонімічних вербальних маркерів простору характер, що стосується тих дощок, які коротко інформують про людину чи подію, на честь яких названо вулицю. Єдиним наслідком стихійного характеру формування цієї складової символічного простору Рівного стало домінування знакової системи артикуляторів місцевого значення над загальнодержавними, які, однак, не складають їм конкуренцію, доповнюючи національну парадигму домінуючого мета-наративу на нижчому ієрархічному рівні регіональних репрезентантів великого націоналізаційного проекту „Україна”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Амар Тарік Сиріл. What you Get is What you See / Т. С. Амар // Страсті за Бандерою: статті та есеї. – К. : Грані-Т, 2010. – С. 9–16.

2. Амар Тарік Сиріл. Інакша, але подібна, чи подібна, але інакша? Публічна пам'ять про Другу світову війну у пострадянському Львові / Т. С. Амар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/183-taryk-syryl-amar-inaksha-ale-podibnachu-podibna-ale-inaksha-publichna-pamyat-pro-druhu-svitovu-viynu-u-postradyanskomu-lvovi>
3. Гон М. Деперсоніфікація жертв: образ євреїв на шпальтах газети „Волинь” (1941–1943 рр.) / М. Гон // Наукові записки / / Збірник. – К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. – 161 с. / Серія „Політологія і етнологія”. – Вип. 31. – С. 113–121.
4. Наконечний В. Символічний простір міста: психологічна та соціокультурна інтерпретація / В. Наконечний // Держава та суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/5/04.pdf>.
5. Ні розвагам у катівні! У Рівному пікетували кафе та більярдну у приміщенні колишньої в'язниці НКВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.0362.ua/article/399307>
6. Обухова Н. О. Структура символічного простору в образі великого міста (на прикладі м. Донецьк) / Н. О. Обухова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія „Соціологія”. – 2010. – Вип. 1–2. – С. 84–87.
7. Пащук І. Меморіальні дошки у Рівному / І. Пащук. – Рівне : ВАТ „Рівненська друкарня”, 2008. – 76 с.
8. „Положення про порядок встановлення пам'ятних знаків, меморіальних, анотаційних дощок на території міста Рівного” від 13.03.2012 р. Управління культури і туризму виконавчого комітету Рівненської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cultura-city.rv.ua/index.php/heritage-protection/porjadok-vstanovlennja-pamjatnih-znakv.html>.
9. Россолінські-Ліебе Гжегож. Історія міста Львова в його політичних пам'ятниках. Серія он-лайн публікацій Центру міської історії Центрально-Східної Європи. – Серія номер: 6. – Львів, жовтень. 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/530732/>
10. Середа В. В. Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова / В. В. Середа // Вісник Львівського університету. Серія „Соціологія”. – 2008. – Вип. 2. – С. 73–99.
11. Симоненко І. М. Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення / І. М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4 (13). – С. 53–63.

Dolganov P. Memorial tables in the structure of symbolic space in Rivne.

The article deals with a system of memorial plaques as part of Rivne symbolic space. It is determined that this component of the city symbolic space was hardly affected by the processes of the memory internal decolonization. However, the process of decolonization was accompanied by replacing of one ideological project (Soviet) by the other (national) rather than by full deideologization. It is stated that the system of memorial plaques does not depict the multi-ethnic past of the city. This prevents the interethnic communication at the symbolic level, which could contribute to the tolerance education in relation to the traditional ethnic minorities in Ukraine.

Key words: memory ideological decolonization, memory internal decolonization, the city symbolic space, commemorative policy, memorial plaques, commemorative practices.

Dolganow P. Tablice pamiątkowe w strukturze symbolicznej przestrzeni Równego.

W artykule scharakteryzowano system tablic pamiątkowych jako część przestrzeni symbolicznej Równego. Stwierdziono, że ta część przestrzeni symbolicznej miasta prawie nie dotknęły się procesy wewnętrznej dekolonizacji pamięci. Jednocześnie, procesowi ideologicznej dekolonizacji towarzyszyła raczej zmiana jednego projektu ideologicznego (radzieckiego) na inny (narodowy), niż deideologizacją. Stwierdziono, że w systemie tablic pamiątkowych prawie nie odzwierciedlono wieloetniczną przeszłość miasta. To robi niemożliwym międzyetniczną komunikację na poziomie symbolicznym, która mogłaby wspierać wychowanie tolerancyjności w stosunku do tradycyjnych mniejszości Ukrainy.

Słowa kluczowe: ideologiczna dekolonizacja pamięci, wewnętrzna dekolonizacja pamięci, symboliczna przestrzeń miasta, polityka pamięci, tablice pamiątkowe, praktyki komemoracyjne.